

Termeni de origine latină referitori la tors în română și albaneză

Sensul „instrument de tors“, pe care îl au în română și albaneză – spre deosebire de idiomurile romanice occidentale – reflexele lat. *FURCA*, a fost evidențiat de multă vreme¹. O serie de observații interesante privitoare la apariția sensului în română și albaneză mai pot fi totuși făcute dacă este avut în vedere întregul grup de termeni referitori în cele două limbi la obiectele și acțiunile caracteristice procesului de toarcere: *furcă*, alb. *furkë*, *fus*, alb. *bosht*, *caier*, alb. *shtëllungë*, *a toarce*, alb. *tjerr*.

Lat. *FURCA*, vechi și uzual, conservat în toate limbile romanice și împrumutat de un mare număr de limbi care au venit în contact cu latina², a transmis românei și albanezei mare parte din sensurile sale. Sensul original, „prăjină cu două coarne servind la strânsul fânului sau al gunoiului și bălegarului“³, s-a păstrat atât în română, cât și în albaneză. Fiind vorba de sensul moștenit, dicționarele limbii române îl înregistrează primul⁴. Pentru alb. *furkë* s.f., acest înțeles apare însă pe primul loc numai la G. Meyer, în vreme ce dicționarul lui J.G. Hahn și cel al lui K. Kristoforidhi, ca și dicționarul explicativ din 1954 îl consideră al doilea sens, iar dicționarul explicativ din 1980 îl caracterizează ca fiind regional⁵.

Ambele limbi au păstrat din latină tendința de utilizare metaforică a termenului ca denumire a unor obiecte având formă de furcă⁶ și chiar unele întrebuițări metaforice ca atare: rom. *furcă* „stâlp de susținere a acoperișului și pereților caselor țărănești; stâlp care susține cumpăna fântânii; brațele războiului de țesut; o parte a morii“⁷, alb. *furkë* s.f. „stâlp sau proptea, prăjină de susținere a crengilor unui pom, a unei bolți de viță; stâlp de susținere a casei țărănești, stâlp de susținere a grinzilor; ușorul ușii; brațul războiului de țesut“⁸. Cu sensul „proptea pentru crengile pomilor sau pentru bolta de viță“, alb. *furkë* corespunde fr. *fourche*⁹. În schimb, româna continuă din latină, împreună cu limbile romanice occidentale, diferite denumiri pentru părți ale corpului omenesc: *furca pieptului*, *furca gâtului*¹⁰, pe care, judecând după materialul lexical avut la dispoziție, albaneza nu le cunoaște. Ca și limbile romanice occidentale, româna a moștenit utilizarea la plural, *furci*, pentru a desemna spânzurătoarea. Dicționarele mai vechi ale limbii albaneze¹¹ menționează substantivul masculin *furk* (utilizat la singular) cu sensul unic „teapă“ (ca instrument de tortură și osândă)¹².

Pentru rom. *furcă*, alături de sensul de „unealtă de strâns sau de întors fânul“, important este sensul „instrument de tors“¹³. Pentru alb. *furkë*, sensul „unealtă de tors“ este considerat chiar cel mai important de J.G. Hahn și de autorii Dicționarului

lui explicativ din 1954, în vreme ce autorii Dicționarului explicativ din 1980 preferă ca prim sens – așa cum s-a văzut – pe cel de „proptea, stâlp de susținere“, înregistrând imediat, apoi, sensul „unealtă de tors“. Așa cum am menționat deja, felul în care este glosat termenul albanez în diferite lucrări lexicografice face loc presupunerii că el este mai rar utilizat pentru a denumi unealta agricolă decât pentru a desemna instrumentul de tors și că este mai puțin frecvent folosit ca termen agricol decât corespondentul său românesc¹⁴.

Sensul comun din domeniul torsului și țesutului pe care l-au dezvoltat rom. *furcă* și alb. *furkë* reprezintă o remarcabilă concordanță lingvistică și etnografică¹⁵.

Atragem atenția asupra paralelismului în utilizarea prepoziției în sintagmele rom. *în furcă*, *din furcă*, alb. *në furkë*: *caierul din furcă* (DA, s.v. *furcă*), alb. *në furkë* (*tufë leshi që vihet në furkë për ta tjerre* „cantitate de lână care se pune în furcă pentru a o toarce“, FS 1980 s.v. *shitëllungë* „caier“) (comp. în schimb fr. fillase, amas de filaments mis *sur la quenouille*, Littré 1962, III, p. 1576). Sintagma apare și în construcția comună: *a toarce în furcă*, alb. *e tjerë në furkë* (DA; FS 1980). Aדאוגăm și construcțiile identice din cele două limbi: *cu furca în brâu* (DA), alb. *me furkë në brez* (FS, 1980)¹⁶. Aceste construcții¹⁷, în care termenii rom. *furcă*, alb. *furkë* sunt utilizați cu prepozițiile *în* (*din*) și *në*, ar putea fi considerate o dovadă a răspândirii mult mai mari în trecut, atât la români, cât și la albanezi, pe care a avut-o modelul de furcă de tors cu coarne și ar fi încă un argument în favoarea observației lui D. Pușchilă că unealta de tors avea coarne *în care se sprijinea caierul*. Forma de furcă permitea, probabil, nu numai sprijinirea caierului în brațele instrumentului, ci și a instrumentului însuși (în brâu torcătoarei). Trebuie aduse în discuție și sinonimele pe care le are în albaneză cuvântul *furkë*: *mbajsë*, *mbajtëse* (< *mbajvb*. „a ține, a susține“), *ngarkaçe* (< *ngarkojvb*. „a încărcă“) (FS 1954, FS 1980). Importanța sensurilor cuvântului albanez, dedusă din ordinea în care apar în dicționare, ca și sinonimele sunt un indiciu probabil că accepțiunea principală este cea de „proptea, sprijin, susținere“ și că această accepțiune este de presupus și în cazul în care *furkë* numește instrumentul de tors. Forma cu două (sau mai multe) coarne permite tocmai sprijinirea, susținerea (ierbii, fânului, gunoiului; lânii în caier etc.) cu instrumentul în discuție sau încărcarea acestuia¹⁸.

Se mai poate observa că, alături de albaneză, pentru care sensul „unealtă agricolă“ pare secundar și destul de puțin frecvent față de sensurile „proptea“ (cu diferite destinații) și „unealtă de tors“, dialectele românești din sudul Dunării prezintă o situație oarecum asemănătoare: aromâna înlocuiește frecvent *furcă* „unealtă agricolă“ cu *vilă*, *ilă*, împrumut din bulgară¹⁹, în vreme ce meglenoromâna²⁰ și istroromâna²¹ folosesc termenul pentru a desemna exclusiv unealta de tors. La aceasta se adaugă faptul că bulgara²² și neogreaca²³ au împrumutat din română termenul *furcă* cu sensul „instrument de tors“.

Configurația semantică în parte diferită a termenului românesc și a celui albanez și frecvența sensurilor mai sus prezentată îndreptătesc presupunerea că evoluția de sens asemănătoare, care conduce la denumirea uneltei de tors, nu se datorează influenței unei limbi asupra alteia, ci că este de dată foarte veche. După părerea lui Grigore Brâncuș, se poate admite că denumirea în română a uneltei de tors prin cuvântul desemnând unealta agricolă este rezultatul calchierii unui termen au-

tohton²⁴. Pare puțin probabil ca albaneza sau idiomurile din sudul Dunării să fie sursa exclusivă a evoluției de sens bazate pe observarea identității de formă dintre instrumentul de tors și cel agricol. Dimpotrivă, această evoluție a avut loc atât în viitoarea română, cât și în viitoarea albaneză, fapt dovedit de o concordanță suplimentară.

Pentru denumirea „furcii de tors“, în română și albaneză nu se păstrează termenul propriu din latină, COLUS. Nici în limbile romanice occidentale nu se continuă COLUS, dar există pentru a denumi instrumentul de tors reflexele derivatului diminutival CONUCLA (variantă a cuvântului COLUCULA²⁵). În schimb, în română și albaneză termenii COLUS (> rom. *încurca*²⁶) și CONUCLA (> alb. *kanurkëz*²⁷) par a se fi păstrat – deși în mod independent – cu același sens, și anume „fir“ și nu „furcă“ (sensul principal conservat în occidentul României): în română, explicarea cuvântului *a încurca* pornește de la imaginea firelor amestecate, iar în albaneză, importantă pare a fi mișcarea de du-te vino a firului de bățătură purtat de suveică (*kanurkëz*) prin rostul urzelii, pentru a țese.

O coincidență interesantă între română și albaneză poate fi considerată existența în cele două limbi a unor denumiri speciale pentru cantitatea de materie textilă care, pusă în furcă, urmează să fie toarsă; rom. *caier* și alb. *shüellungë* desemnează lâna, inul, cânepa netoarse și diferă de numele uneltei de tors, de la care nu sunt nici derivați²⁸ (comp. fr. *quenouillée* < *quenouille*; mai frecvent, *quenouille* se referă atât la instrumentul de tors, cât și la cantitatea de lână din instrument, v. Littré 1962; de altfel, lat. COLUS are ambele sensuri „furcă“, „caier“).

Din seria de termeni pe care latina îi avea pentru a numi operația torsului și obiectele legate de ea, COLUS, FUSUS, NEO, NERE, româna a moștenit FUSUS și, probabil, COLUS într-un derivat bazat pe sensul secundar „fir“ (în vreme ce o parte dintre limbile romanice occidentale au continuat derivatul diminutival cu sensul propriu al termenului de bază, „furcă“). FUSUS²⁹ este un termen panromanic, iar reflexului său în română îi corespunde în albaneză *bosht* „fus; ax“, cu etimologie controversată³⁰.

NEO, NERE din latina clasică nu este continuat de nici o limbă romanică. El este înlocuit de inovații diferite care împart România în zona occidentală și cea orientală și care pornesc de la două perspective diferite asupra operației torsului. Limbile romanice occidentale continuă un derivat de la FILUM „fir“, FILARE³¹, importantă fiind ideea de a transforma materia textilă în fir; verbul exprimă, deci, scopul acțiunii. Româna și, mult mai rar, unele limbi romanice occidentale (de ex. fr. *tordre*³², it. *torcere*³³) au atribuit lat. TORQUERE „a suci, a răsuci, a întoarce, a învărti, a roti, a strămba“ sensul „a toarce“, alegând să dea un nume mișcării însăși de răsucire prin care se obține firul³⁴. Alb. *tjerr* „a toarce“ nu are o explicație definitivă. G. Meyer propune derivarea din rădăcina i.e. din care provine și lat. TORQUERE. E. Çabej respinge din motive fonetice și morfologice etimologia lui G. Meyer, i.e. **terk*³⁴, dar reține ideea că sensul de bază exprimat de verb este „a răsuci, a învărti“ și de aceea îl apropie de germ. *drehen*³⁵. În albaneză a fost împrumutat un derivat al verbului TORQUERE, TORCULUM „teasc, presă“: *torkullë* „teasc“ (Mann 1948, p. 520), cu derivatul în v. alb. *torkulloj* „a strivi“ (la Buzuku, Mann *l.c.*). În albaneza actuală, frecventă e forma *tork* s.m., formată regresiv de la *torkullë* prin interpre-

tarea terminației *-ullë* ca sufix (v. Xhuvani, Çabej 1962. nr. 157), cu varianta *torkë* s.f. „scul“ (FS 1954, FS 1980).

Româna și albaneza au, pe lângă paralela utilizării unui verb cu sensul originar „a răsuci“ ca nume al acțiunii torsului, următoarea corespondență lexicală și gramaticală: româna păstrează forma de participiu TORTUM a lat. TORQUEO, TORQUERE (sau forma adjectivală TORTUS) ca substantiv cu sens special: *tort* s.n. „fir tors de cânepă sau in“, „țesătură, pânză făcută din fire de cânepă sau in“ (DLR, s.n., XI/3). La fel, forma de participiu a verbului din albaneză *tjerr*, *tora*, *tjerr* „a toarce“, și anume *tjerr*, este utilizată ca substantiv cu sensuri identice celor ale substantivului din română, provenit din participiul verbului din latină: *tjerr* s.m. „fir de lână, bumbac, in etc. tors cu mâna“, *tjerrë* s.f. „pânză țesută cu fir care este tors cu mâna“ (FS 1980)³⁶. Se poate constata, așadar, o evoluție de sens care apropie româna de albaneză și o diferențiază de limbile romanice occidentale: acestea folosesc pentru „a toarce“ verbul derivat de la „fir“, în vreme ce româna și albaneza derivă sau folosesc pentru a desemna „firul“ un cuvânt din familia verbului „a toarce“.

Datele lingvistice nu pot ajuta în precizarea originii instrumentului de tors cu coarne, dar examinarea posterității termenilor FURCA și COLUS și a derivatelor lor, ca și a altor termeni legați de tors pune în lumină convergențe și divergențe notabile între română și albaneză. Cele două limbi constituie în spațiul sud-est european focarele de formare și răspândire a inovației care a condus la îmbogățirea semantică a reflexelor lat. FURCA.

Note

1. Pușchilă 1914, Candrea 1914, Densusianu 1926, p. 318; v. și studiul recent al lui Gr. Brâncuș despre *Furcă* (în Brâncuș 1991, p. 42-44).
2. Ernout, Meillet DEL, p. 263; Walde, Hofmann LEW I, p. 569.
3. „Unsprüngliche Bedeutung“ (v. Wartburg FEW III (D-F), p. 884, 892).
4. DA; CDDE nr. 693; Șăineanu DULR III, p. 101; DEX; v. și Brâncuș *I.c.*
5. Meyer EWA, p. 114; Hahn 1854, p. 142; Kristoforidhi 1961, p. 110; FS 1954; FS 1980 (care înregistrează în explicație termenul sinonim *sfurk* s.m., glosat, la rândul său, cu sensul prim de „unealtă de strâns fânul sau gunoiul“, fără mențiunea că ar fi un cuvânt regional. *Sfurk* este format în albaneză din sintagma *si furkë* „ca (o) furcă“, Kristoforidhi 1961, s.v. *sfurk*, Xhuvani, Çabej 1956 nr. 62. De observat că denumirea aceasta pentru unealta agricolă provine în albaneză din sintagma care exprimă comparația: „ca o furcă“). Kristoforidhi deosebește *furk* s.m. „unealtă agricolă cu care se adună fânul“ de *furkë* s.f. „unealtă cu care se toarce“.
6. Pentru frecvența utilizare metaforică a lat. FURCA și pentru sensurile în discuție v. Walde, Hofmann *I.c.*; Ernout, Meillet, *I.c.*; v. Wartburg FEW III, p. 892.
7. DA, Șăineanu, *I.c.*; v. și Brâncuș 1991, p. 42.
8. Aceste accepții sunt grupate de FS 1980 chiar sub primul sens care glosează alb. *furkë*; v. și FS 1954.
9. Pentru franceză v. von Wartburg *I.c.*

10. DA; v. Wartburg FEW III, p. 890.
11. Hahn 1854, p. 142; Meyer EWA, p. 114.
12. V. mai sus nota 5 pentru *furk* s.m. „furcă de fân”, la Kristoforidhi.
13. Faptul că în cazul cuvântului românesc este vorba despre sensurile de bază este evidențiat de Brâncuș 1.c.
14. În albaneză pentru denumirea instrumentului agricol mai frecvent sunt folosite câteva derivate ale lat. FURCA: *furkatë* (la un autor din sec. al XVII-lea, K. Ashta, BS XXI (1984), 1, p. 156); termenul a fost păstrat și în dalmată de unde l-a preluat croata (Mihăescu 1993, p. 104); se poate admite, de aceea, că alb. *furatë* „prăjină” provine dintr-o formă *furkatë* (Jokl 1911, p. 107), explicație respinsă de Çabej, care presupune o derivare de la *ferë* „mărăcine” (Çabej SE I, p. 102-103, 108; explicația este, semantic, nesigură, iar E. Çabej nu menționează forma din secolul al XVII-lea); *tërjurk* < TRIFURCUS sau TRIFURCIUM (v. nota 24); se adaugă varianta masc. *furk* și derivatul *sfurk* (pentru care vezi nota 5).
15. Importanța instrumentului pentru economia sătească tradițională este sugerată de utilizarea termenilor în discuție (*furcă*, *furkë*) pentru a desemna chiar ocupația torsului ca atare. Menționăm aici și derivatele rom. *furcările* „șezătoare la care se toarce” (DA), alb. *furkatore* „femeie care toarce bine cu furca” (FS 1954). De remarcat și faptul că furca este un semn distinctiv al femeii, un simbol al ei. Pentru locul esențial pe care îl ocupă furca în zestrea tinerei țărănci, atât la români, cât și la albanezi, v. Brâncuș 1991, p. 43, care citează studiul lui Pușchilă 1914, p. 472, și Aneta Ashta 1979, p. 156-157.
16. Maniera de a ține furca în brâu a fost remarcată de mulți dintre cei care descriu țărăncile românce și albaneze torcând chiar și pe drum în mers (v. de ex. Giuglea 1983, p. 227, nota 2; Zojzi 1950, p. 107).
17. Interesant este și faptul că atât în română, cât și în albaneză termenilor *furcă*, *furkë* li se asociază cuvintele *coarne*, alb. *bri* (pl. *brira* „coarne”) pentru a desemna cele două sau mai multe ramuri sau brațe care susțin fânul, caierul etc. (v. FS 1980; DA). Albaneza folosește și „dinți” (*dhëmbë*), Zojzi 1950, p. 110.
18. Pușchilă 1914, p. 467, Candrea 1914, p. 10-11, Brâncuș 1991, p. 43; la rândul său, etnograful albanez Rr. Zojzi 1950, p. 111-112, evidențiază rolul bifurcării instrumentului de tors în împiedicarea caierului de a aluneca. Pentru tipurile cunoscute de albanezi și de aromâni din Albania de furci cu coarne și de furci în formă de băț sau vergea, v. Zojzi 1.c. Instrumentul de tors este descris ca având la albanezi forma furcii cu coarne și nu a unui băț încă de către Hahn 1854 III, p. 142 (s.v. *furkë*). Pentru răspândirea la dacoromâni a instrumentului cu două coarne în ținuturile Hunedoarei, Sibiului, Caraș-Severinului și Gorjului, v. Pușchilă 1.c., Capidan DR II, p. 197.
19. Papahagi DDA², p. 621, 1264; aromâna nu înlocuiește la fel de frecvent cu împrumuturi și *furcă* cu sensul „instrument de tors”. Pușchilă 1914, p. 466, era de părere chiar că aromâna – ca și meglenoromâna și istororomâna – nici nu mai cunoaște sensul de „unealtă agricolă”.
20. Capidan, *Meglenoromânii I*, 45; III, 132.
21. Istr. *furkë* „quenouille”, de la care derivă *furkëi* vb. „tordre, filer” (CDDE nr. 693); albaneza, la rândul ei, are o locuțiune verbală care corespunde verbului din istororomână și care este o dovadă a frecvenței utilizării (chiar dacă nu exclusivă, ca în istororomână) a lui *furkë* „instrument de tors”: *bëj furkë* „a toarce” (Hahn 1854, III, s.v. *furkë*). Se pare că și în dacoromână a existat un verb *a furci* – dar cu sensul „a aduna cu furca” – de la care derivă *furcitură* „căpiță mai mare de fân” (DA); un alt

posibil verb moștenit în dacoromână, *a înfurca* (< **infurcare*), cu corespondente în retoromană și italiană, are de asemenea sensul „a lua fân în furcă” și „a se bifurca” (despre drumuri) (CDDE, nr. 694).

22. Capidan DR III (1922-1923), p. 193, care argumentează împrumutul pe care bulgara l-a făcut din română și nu din latină, cum susținea Romansky 1909, p. 107.

23. Rom. *furcă* „instrument de tors” > ngr. *fourka* în Epir (Murnu 1977, p. 56; v. și Skok ERHSJ I, p. 525, s.v. *forkata*). Dictionarele explicative ale limbii grecești, care înregistrează termenul, îl glosează cu sensul „unealtă cu două coarne”, dar nu precizează destinația aceste unelte (Babiniotis, *Lexikó tis neas ellenikís glossas*. Atena 1998, A. Gheorgopapadakos, *To megalo lexikó*. Salonic, 1980, Andreas D. Staphylidis, *To neo lexikó tis ellenikís*, Atena, 1992). Dictionarele lui Babiniotis și Gheorgopapadakos adaugă sensul „a fi furios”. În dicționarul lui Staphylidis găsim și sensul prezent în română și albaneză de „proptea pentru susținerea acoperișului”. Existența sensului „proptea” este întărită de verbul derivat *fourkiso* „a sprijini (o cracă)”, înregistrat în dicționarul lui Gheorgopapadakos. Aceste informații lexicografice și traducerea lor în limba română le datorăm kolegei noastre Lia Brad Chisacof, căreia îi mulțumim și pe această cale.

H. Mihăescu, în a cărui îngrijire a fost reeditat studiul lui G. Murnu menționat mai sus, precizează într-o notă (p. 95) diferența dintre neogreacă și greaca veche (și bizantină): în greaca veche *fourka* are numai sensul „spânzurătoare, instrument de tortură” (v. și Mihăescu 1993, p. 388). Se poate deduce, așadar, că în greacă există două straturi de împrumuturi, din latină și din română.

Este de remarcat și faptul că în greacă, pentru a denumi instrumentul de tors, există toți termenii din limbile romanice: *fourka* (< rom. *furcă*), *konukla* (< CONUCLA, păstrat în România occidentală) și *rôka* (împrumutat din germană în latina vorbită în România occidentală) (vezi nota 25).

24. Brâncuș 1991, p. 43, nu e de acord cu Pușchilă 1914, p. 664, care presupune că răspândirea instrumentului de tors cu coarne și adaptarea termenului latinesc la a-l desemna se datorează unei emigrări a elementului păstoresc de la sudul Dunării; soluția lui Pușchilă nu e acceptată nici de Densusianu 1926, p. 318.

Despre influența albanezei asupra întregului spațiu sud-est european vorbea W. Cimochoowski 1953, p. 494-497, care socotea că evoluția semantică a putut avea loc numai în albaneză. El reconstruia, astfel, pomind de la variantele *tjurkë*, *stjurkë* o formă anterioară, care nu s-a păstrat, **turkë*, substantiv derivat de la verbul *tjerr* „a toarce”. Forma aceasta s-ar fi asociat apoi cu paronimul *stjurkë* împrumutat din latină pentru „instrumentul agricol” (sau pentru „proptea”), ducând la degajarea ideii de asemănare între forma instrumentelor în discuție, prevăzute cu două sau mai multe coarne. Obiecțiile care se pot aduce soluției lui Cimochoowski sunt de ordin atât lingvistic, cât și extralingvistic. Ideea de „răsucire”, cuprinsă în verbul *tjerr*, este importantă și vom reveni asupra ei în discuția asupra denumirilor în română și albaneză pentru „a toarce”, dar această idee nu e importantă pentru a denumi „furca”, întrucât nu furca este cea care se răsucește pentru a toarce firul, ci fusul. De fapt, importantă este tocmai asemănarea de formă dintre unealta agricolă și cea de tors, asemănare care nu poate fi ignorată cum face voit Cimochoowski; de asemenea, nu poate fi respinsă ipoteza că varianta *tjurkë* (cu varianta metatezată *stjurkë*) provine din *têrfurk* < lat. TRIFURCUS și nu dintr-un mai vechi **turkë* (< *tjerr*), ale cărui urme nu s-au păstrat nicăieri în albaneză. Remarcăm aici faptul că la albanezi există furca de tors cu trei coarne (Zojzi 1950, p. 110, 111), ca și furca de strâns fânul cu trei coarne. Numai instrumentul agricol poartă un nume special

- și acela conservat din latină: *tërfurk*. Albaneza păstrează singură adjectivul TRIFURCUS „care are trei dinți” (Mihăescu 1993, p. 61), în vreme ce dialectele sarde continuă subst. TRIFURCIUM „furcă având trei dinți” (Meyer Lübke REW³, nr. 8900). Nu este însă exclus ca alb. *tërfurk* să fie o formă refăcută de singular și ca albaneza să fi împrumutat, de fapt, tot subst. TRIFURCIUM. Se știe, de asemenea, că și în limbile romanice occidentale dialectal derivatul diminutival FURCILLA, FURCELLA – păstrat și în română, dar cu sensul din latină, *furcea* „furcă mică” (DA, CDDE nr. 695) – a dezvoltat sensul „instrument de tors” (v. Wartburg FEW III, p. 892, 894, CDDE nr. 693, Densusianu 1926, p. 318-319); cuvântul a fost împrumutat și în basca din ținuturile franceze (Densusianu 1926, p. 318, 352, care a urmărit să compare tipurile de furci ale populațiilor din Pirinei, Balcani și Carpați; v. și Rohlfis 1927, p. 75). De altfel, chiar termenul de bază FURCA, și nu numai derivatul său diminutival, a dezvoltat în unele dialecte romanice de vest sensul „instrument de tors” (Densusianu „Grai și suflor” VII (1937), p. 348).
25. Walde, Hofmann LEW I, p. 250; CONUCLA este varianta populară a lui COLUCULA – derivat din latina târzie (sec. VI) al clasicului COLUS (Dauzat, Dubois, Mitterand 1964, p. 622). Termenul de bază, COLUS, și nu derivatul COLUCULA (CONUCLA) este conservat numai în bască, Walde, Hofmann *I.c.*; v. și Schuchardt ZRPH XXX (1906), p. 4. Basca a împrumutat și derivatul FURCILLA tot cu sensul „instrument de tors” (v. nota 24). COLUS a fost înlăturat în limbile romanice occidentale nu numai de diminutivul său COLUCULA, CONUCLA, păstrat în sardă, franceză și italiană de mijloc și de sud, ci și de împrumutul *rokka*, *rükka* din germană, conservat de retoromană, italiană de nord, spaniolă și portugheză (Jud 1914, p. 36-37, Meyer-Lübke REW³, nr. 2061, 7433). CONUCLA a intrat și în greacă cu sensul din limbile romanice occidentale: *kunukla* (Meyer-Lübke REW³, nr. 2061).
26. Verbul *a încurca* a fost explicat din lat. **incolucare* (prin faza **încuricare*) < COLUS cu sensul „caier” de G. Giuglea 1983, p. 28-29, 227; etimologia, care atribuie verbului sensul „a amesteca firele așa cum sunt amestecate și încălcite firicelele de caier ori de lână”, a fost acceptată între alții de Al. Rosetti 1986, p. 178, și de Viorica Pamfil 1977, p. 207; amândoi includ COLUS între cuvintele păstrate numai în română, pentru care limbile romanice occidentale conservă derivatul. Çabej SGJ I, p. 380-381 (s.v. *ngurroj*), respinge această etimologie tocmai pentru că termenul COLUS nu s-ar mai fi păstrat în nici o altă limbă cu excepția românei (pentru conservarea sa totuși în bască v. nota 25); în zona sud-est europeană nici albaneza nu a împrumutat COLUS, ci CONUCLA (v. nota 27). Çabej afirmă că *a încurca* s-a format de la *a descurca* (la fel Pușcariu EWR, p. 45), iar *descurca* ar fi derivat de la *scul* (< alb. *shkul*).
27. Alb. *kanurkëz* nu apare în dicționare. Termenul este adus în discuție ca termen de origine latină, ignorat de cei care s-au ocupat până la el de domeniul împrumuturilor latinești în albaneză, de către E. Çabej; el nu precizează însă aria de răspândire a cuvântului pe care îl glosează prin „suveică”, adăugând descrierea amănunțită a obiectului: „un fus purtând firul de lână într-o mișcare de du-te vino, servind ca suveică, atunci când se țes stoffe groase în război” (Çabej 1962, p. 197, Çabej 1971, p. 369). G.B. Pellegrini 1980, p. 45, evidențiază contribuția etimologică a lui Çabej și trimite pentru demonstrarea ei la Çabej 1971. Dar în nici una din indicațiile bibliografice menționate de Pellegrini sau de Çabej însuși nu se găsește demonstrația necesară a soluției etimologice în discuție. Deducerea alb. *kanurkëz* din lat. CONUCLA prezintă mai multe inconveniente de ordin fonetic: rezultatele neașteptate ale evoluției lat. *-o-* și a grupului lat. *-cl-*; lipsa rotacismului consoanei *-n-* ar putea

fi încă o obiecție, dar ea nu e sigură câtă vreme nu știm nimic despre prezența cuvântului în toscă sau în ghegă. Pellegrini 1.c., Mihăescu 1966, p. 31, Haarmann 1972, p. 98, Kristophson 1988, p. 83 (care consideră etimologia nesigură, fără a oferi însă argumente) operează cu o variantă *komurkëz*, pentru care dau sensul „ghem”, „mosor cu ață de cusut”. Ei trimit la lucrările lui Çabej, care însă nu dă nici forma, nici sensurile luate în calcul de cei care l-au urmat. Mihăescu 1981, p. 232, dă *kanurkëz*, dar glosat tot „mosor de ață” și adaugă comentariul puțin convingător că obiectul și numele se datorează strânselor relații comerciale dintre malul albanez și cel italian al Adriaticii. Revenind la forma cuvântului, e de presupus că la finală se află sufixul diminutival *-zë*.

28. Rom. *caier* < *CAIULUS < CAIA „băt, bătă, ciomag” (Giuglea 1983, p. 226 și u., Meyer Lübke, REW³, nr. 1479, v. și Brâncuș 1991, p. 43). Deși în-româna actuală *caier* desemnează exclusiv materia textilă pusă în furcă, inițial este vorba despre sinecoca având ca rezultat în limbile romanice occidentale utilizarea denumirii instrumentului și ca nume pentru materia textilă aflată în el; trebuie evidențiat faptul că nu s-au păstrat urme de utilizare a cuvântului ca nume al instrumentului de tors și că în limba actuală există următoarea specializare: *caier* se numește materia textilă, iar *furcă* instrumentul în care aceasta se pune. De observat că rom. *furcă* poate numi cantitatea de lână aflată în instrument: *o furcă de tors*. Alb. *shtëllungë* „caier” e pus în legătură cu *shtjell* vb. „a desface (lâna)” (Çabej SGJ II, p. 155, cu bibliografie).
29. Lat. FUSUS „fus; ax”; sensul „ax” apare și în cazul v. fr. *fus* (v. Wartburg FEW III, p. 920 și u.).
30. Çabej SE II, A-B, p. 292, care presupune că termenul este autohton, fiind legat de ideea de răsucire.
31. Lat. FILO, -ĀRE e un substitut popular și tardiv al lui NĒRE pe care l-a înlocuit din secolul al IV-lea în toate limbile romanice, lipsind numai în română (Ernout, Meillet DEL, p. 235, v. Wartburg FEW III, p. 533). ILR II, p. 124, nu-l include între cuvintele panromanice absente din română, deși el fusese ca atare caracterizat încă de Pușcariu DR III, p. 669 (v. și Pușcariu 1974, p. 160).
32. Littré 1962, VII, p. 1070.
33. It. *tòrcere* vb. „a suci, a răsuci; a toarce, *torcere la lana* a toarce lâna; a stoarce în teasc, a tescuri; *torcitóio* mașină de răsucit; torcătoare (unealtă)”, Mariana Stănculescu-Cuza, Haritina Gherman, George Lăzărescu, *Dicționar italian-român*, coordonator științific Alexandru Balaci, coordonare redacțională și lexicografică Cecilia Burghilea, București, 1983, p. 1023, 1024. Pentru utilizarea reflexului lui TORQUERE cu sensul „a toarce” și în sarda de sud v. M.L. Wagner, citat de G. Giuglea, DR II (1921-1922), p. 825.
34. G. Giuglea, DR II, p. 825, face precizarea: „Probabil că în latina vulgară FILARE a însemnat „a face, a trage firul din lână, caier”, iar TORQUERE „a-l suci cu fusul”; v. și Pușcariu, DR III, p. 669. Româna și albaneza au păstrat din latină termenul general romanice FILUM (rom. *fir*, alb. *fill*), fără însă a participa la inovația reprezentată de derivatul FILARE, ale cărui reflexe în toate limbile romanice au sensul „a toarce”. Este posibil însă ca termenul regional rom. *a înfira*, *a înfiera* „a începe”, „a mijii” (despre păr, mustață) să provină dintr-un derivat lat. IN-FILARE, explicație în favoarea căreia se poate aduce în discuție alb. *filloj* „a începe”. Termenul albanez ar putea fi însă derivat în această limbă și nu împrumutat din lat. FILARE. Th. Capidan (DR III, p. 759-760), care evidențiază această corespondență, socotește că expresia sinonimă alb. *zâ fill* „a începe” (lit. „iau (apuc, prind) fir”) (v. și FS 1980,

s.v. *fill, zë*) a aparținut inițial domeniului țesutului. Este foarte probabil însă să provină din domeniul torsului, putând fi vorba de formarea firului scos din caierul din furcă pentru a fi răsucit pe fus; despre această acțiune de începere a formării firului vorbeau Giuglea și Pușcariu pentru a explica evoluția de sens a lat. FILARE. Tot dintr-un derivat al lui FILARE, *INPERFILARE, având de asemenea sensul „a începe să formeze firul“, s-ar putea explica, așa cum o face G. Giuglea DR II, p. 825, rom. *a înfiripa*. Giuglea zice că s-a pomit de la ideea de „a forma pe încetul un lucru, așa cum se alcătuieste un fir prin învârtirea lentă a fusului“. Nu este, însă, exclusă posibilitatea – ca și în cazul cuvântului *a înfi(e)ra* – să fie vorba de formarea firului prin tragerea lui din caierul furcii și nu de rezultatul toarcerii lui cu fusul. Pușcariu DR III, p. 669, acceptă cele două etimologii propuse de Capidan și Giuglea. Etimologia lui *a înfiripa* nu este preluată de DA, DEX, Meyer Lübke, REW³.

35. Apropierea de lat. TORQUERE se află la Meyer EWA, p. 431, soluție respinsă de Çabej SGJ II, p. 184, 185. Pentru sensul de bază „a învârti“ al alb. *tjerr* „a toarce“ v. și W. Cimochofski 1953 (v. nota 24).
36. TORTUS s-a păstrat în italiană, sardă, retoromană, provensală, spaniolă, portugheză cu alte sensuri decât în română și cu valoare adjectivală (ILR II 1969, p. 166); în latină exista și s.m. TORTUS „încolăcitură, spirală“. Trebuie menționat și faptul că albaneza a împrumutat probabil din latină forma de pl. TORTA a cuvântului TORTUM s.n. „funie (ca mijloc de tortură)“. Alb. *tortë* „frânghie, funie groasă din scoarță de tei, folosită la cărat“ apare asociat cu *tjerr* „a toarce“ în expresia *E tjerr tortë diçka* „a lungi prea mult ceva, un lucru“ (FS 1980).

Abrevieri

- Ashta 1979 = Aneta Ashta, *Kontribut për terminologjinë popullore të pëllhurës*, în BS XVI (1979) 2, p. 156-180.
- Brâncuș 1991 = Grigore Brâncuș, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească*, București, 1991.
- BS = „Buletin Shkencor i Institutit Pedagogjik dyvjeçar të Shkodrës“, Shkodër, 1964 și urm.
- Candrea 1914 = I.A. Candrea, *Straturi de cultură și straturi de limbă la popoarele romanice*, București, 1914.
- Capidan = Th. Capidan, *Meglenoromâni*, București, I (1924), II (1928), III (1935).
- CDDE = I.A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (a-putea)*, București, 1907-1914.
- Cimochofski 1953 = W. Cimochofski, *Zur albanischen Wortforschung*, în „Lingua Posnaniensis“ IV (1953), p. 194-197.
- Çabej 1962 = E. Çabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, în „Revue roumaine de linguistique“ VII (1962) 1, p. 161-199.

- Çabej 1971 = E. Çabej, *Albanische Beiträge zur Kenntnis des lateinischen Wortschatzes*, în „Bolletino dell'Atlante linguistico Mediterraneo”. Studi offerti a Carlo Battisti e Gerhard Rohlfs, 13-15 (1971-1973), p. 365-377.
- Çabej SE = E. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës*, Tiranë, I, 1982, II, 1976, III, 1987.
- Çabej SGJ = E. Çabej, *Studime gjuhësore në fushë të shqipës*, I, II, Prishtinë, 1976.
- DA = *Dictionarul limbii române*, Academia Română, sub coordonarea lui S. Pușcariu, tomurile I-II, A-C, D-De, J-Lojnită, București, 1913-1949.
- Dauzat, Dubois, Mitterrand 1964 = A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterrand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, IVème édition revue et corrigée, Paris, 1964.
- Densusianu 1926 = Ov. Densusianu, *Semantism anterior despărțirii dialectelor române* II, în „Grai și suflet” II (1926) 2, p. 310-327.
- DEX = *Dictionarul explicativ al limbii române*, Academia RSR, Institutul de Lingvistică; coordonatori: I. Coteanu, Luiza Seche, M. Seche, București, 1975, continuare de tiraj, 1984.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul „Muzeului limbii române”, condus de S. Pușcariu, Cluj, 1920 și urm.
- Ernout, Meillet DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ediția a IV-a, Paris, 1959.
- FS 1954 = *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1954.
- FS 1980 = *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980.
- Giuglea 1983 = G. Giuglea, *Cercetări lexicografice*, în G. Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, ediție îngrijită, introducere, note și indice de Florența Sădeanu.
- Haarmann 1972 = H. Haarmann, *Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*, Hamburg, 1972.
- Hahn 1854 – J.G. Hahn, *Albanesische Studien*, vol. I-III, Jena, 1854.
- ILR II 1969 = *Istoria limbii române*. Academia RSR, vol. II. Redactor responsabil I. Coteanu; colectiv de revizie: I. Coteanu, I. Fischer, M. Sala, București, 1969.
- Jokl 1911 = N. Jokl, *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*, în „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft in Wien. Philosophisch-Historische Klasse” 168. Band, 1. Abhandlung, Viena, 1911.
- Jud 1914 = J. Jud, *Probleme der altromanischen Wortgeographie*, în ZRPh XXXVIII (1914) 1.
- Kristoforidhi 1961 = *Fjalor shqip-greqisht* prej K. Kristoforidhit, hartuar së pari me alfabet greqisht dhe botuar në Athinë më 1904 – transkriptuar tani me alfabet shqip dhe përpunuar prej Prof. A. Xhuvani, [Tiranë], 1961.
- Krostophson 1988 = J. Kristophson, *Romanische Elemente im Albanischen*, în „Zeitschrift für Balkanologie” 24 (1988) 1, p. 51-93.
- Littré 1962 = E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1962.
- Mann 1948 = S.E. Mann, *An Albanian Historical Dictionary*, Londra, 1948.

- Meyer EWA = G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strasbourg, 1891.
- Meyer-Lübke REW³ = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Ed. a III-a, Heidelberg, 1935.
- Mihăescu 1966 = H. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*, în „Revue des études sud-est européennes“ IV (1966), p. 5-33, 323-353.
- Mihăescu 1981 = H. Mihăescu, *Locul elementelor lexicale latine din albaneză în cadrul romanității sud-est europene*, în *Semantică și semiotică*, sub redacția I. Coteanu și Lucia Wald. Omagiu lui Al. Graur cu ocazia împlinirii a 80 de ani, București, 1981, p. 216-234.
- Mihăescu 1993 = H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993.
- Murnu 1977 = G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen mit einem Nachtrag* herausgegeben von H. Mihăescu, București, 1977.
- Pamfil 1977 = Viorica Pamfil, *Despre elementele latine păstrate numai în limba română*, în „Cercetări de lingvistică“ XXII (1977) 2, p. 205-208.
- Papahagi DDA² = T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ed. a II-a augmentată, București, 1974.
- Pellegrini 1980 = G.B. Pellegrini, *I rapporti linguistici interadriatici e l'elemento latino dell'albanese*, în „Abruzzo“, *Rivista dell' Istituto di studi abruzzesi* XIX (1980) 1-2-3, p. 31-71.
- Pușcariu EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.
- Pușcariu 1974 = S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dăn; prefață de G. Istrate, București, 1974.
- Pușchilă 1914 = D. Pușchilă, *Furca de tors*, în „Convorbiri literare“ XLVIII (1914) 5, p. 465-474; 6, p. 660-664.
- Rohlf's 1927 = G. Rohlf's, *Baskische Kultur im Spiegel des lateinischen Lehnwortes*, în *Karl Voretzsch zum 60 Geburtstag 1927*, p. 58-87.
- Romansky 1909 = St. Romansky, *Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache“ X (1909).
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, 1986.
- Săineanu DULR = L. Săineanu, *Dicționar universal al limbii române*, vol. I-V, ediție revăzută și adăugită de Al. Dobrescu, I. Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu, Mydo-Center, 1995-1996.
- Skok ERHZJ = P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971-1974.
- Walde, Hofmann LEW = A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3. neuarbeitete Auflage von J.B. Hofmann, vol. I, II, Heidelberg, 1954.
- v. Wartburg FEW = W.v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. Band D-F, Tübingen, 1949.

- Xhuvani, Çabej 1956 = Al. Xhuvani, E. Çabej, *Parashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1956, reeditat în Al. Xhuvani, *Vepra I*, Tiranë, 1980.
- Xhuvani, Çabej 1962 = Al. Xhuvani, E. Çabej, *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1962, reeditat în Al. Xhuvani, *Vepra*, Tiranë, 1980.
- Zojzi 1950 = Rrok Zojzi, *Studim mbi veshjet kombëtare*, în „Buletin i Institutit të shkencave“ IV (1950) 1-2.
- ZRPh = „Zeitschrift für romanische Philologie“, hgg. von G. Gröber, Halle 1877 și urm.